

Ο Κ.Μ. ΚΟΥΜΑΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΡΗΓΑ

Ο Κων/νος Μιχαήλ Κούμας (Λάρισα 1777-Τεργέστη 1836) ένας από τους αντιπροσωπευτικότερους λογίους του όψιμου νεοελληνικού Διαφωτισμού αρχίζει το κεφάλαιο «Πρόδρομοι τῆς τῶν Ἑλλήνων Ἐπαναστάσεως (1797-1821)» του δωδεκάτομου και τελευταίου τόμου των Ἱστοριῶν τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων¹ με μια σύντομη σχετικά αναφορά στην προσωπικότητα και το έργο του Ρήγα (Βελεστίνου 1745-Βελιγράδι 1798). Παρατηρεῖ συγκεκριμένα:

«Ἡ ἡσυχία ὅμως τῶν φρονημάτων τούτων ἤρχισεν νὰ ταράττεται ἀπὸ τοῦ 1797 ἔτους. Ὁ ἐκ Φερῶν (τώρα Βελεστίνου) τῆς Θετταλίας Ρήγας, ἀνὴρ πυρρώδης, μὲ γνώσεις τινάς, τὰς ὁποίας εἶχε περισσεύσειν εἰς Βουκορέστιον, μεταβὰς εἰς Βιένναν, ὅπου ἐξέδωκε μικρὰν τινὰ δημώδη Φυσικὴν, καὶ ἐρωτικὰς τινὰς μυθιστορίας, καὶ ἓνα μέγα Γεωγραφικὸν πῖνακα τῆς Ἑλλάδος μὲ παραλληλισμὸν τῶν νέων καὶ παλαιῶν ὀνομάτων, καὶ ἡτοιμάζετο νὰ ἐκδώσῃ τὴν περιήγησιν τοῦ Νέου Ἀναχάρσιδος, βλέπων τὴν τότε Γαλλικὴν ἐπανάστασιν καὶ τὰς εἰς τὴν Ἰταλίαν προόδους τοῦ Βοναπάρτου, συνέλαβε τὸν τολμηρὸν στοχασμὸν νὰ ἐπαναστατήσῃ τοὺς ὁμογενεῖς του κατὰ τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους. Μὲ γλῶσσαν τόσον δημώδη, ὥστε τὴν ἐκαταλάμβανε πᾶσα κλάσις Ἑλλήνων, εἰς νόμον μουσικόν, ὃς τις ἦτο πάγκοινη εἰς τὰ στόματα ὅλης τῆς κατωτάτης κλάσεως τῆς στερεᾶς Ἑλλάδος, ἐσύνθεσεν ὥδὴν παθητικωτάτην, διὰ τῆς ὁποίας ἐκάλει ὅλους εἰς τὰ ὅπλα διὰ νὰ ἀναλάβουν τὴν ἀρχαίαν των δόξαν καὶ ἐλευθερίαν. Μαθὼν τὸ πρᾶγμα ὁ ἐν Βιέννῃ τότε διατρίβων Σουλτανικὸς πρέσβυς, ἐζήτησεν ἐπιμόνως τὸν ἄνδρα καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ. Κατὰ τὴν ζήτησιν του ἐ-

1. Ο πλήρης τίτλος του ὅλου έργου εἶναι: Ἱστορίαι τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἕως τῶν ἡμερῶν μας, ἐκ παλαιῶν ἀπανθισθεῖσθαι, καὶ τὰ νεώτερα ἐξ ἀρίστων Γερμανῶν ἱστοριογράφων ἐλευθέρως μεταφρασθεῖσθαι, Βιέννη 1830-32. ΓΙΑ ΤΟ ΕΡΓΟ ΑΥΤΟ ΠΡΒΛ. Μ.Α. Stassinopoulou, *Weltgeschichte im Denken eines griechischen Aufklärers. Konstantinos Michail Koumas als Historiograph*, Lang Verlag, Frankfurt am Main 1992.

στάλθηκαν εις Βελιγράδιον ὁ Ρήγας καὶ οἱ φίλοι του καὶ ἐκεῖ ἔδωκαν τέλος γνωστὸν εἰς ὅλους τὸν Μάιον 1798· ἀλλὰ τὰ τραγούδια του διεδόθησαν κατ' ὀλίγον εἰς ὅλον τὸ γένος. Μικροὶ καὶ μεγάλοι καὶ αὐταὶ αἱ γυναῖκες ἔψαλον τὴν τοῦ Ρήγα ὠδὴν εἰς πᾶν συμπόσιον καὶ εἰς πᾶσαν συντροφίαν. Μ' ὅλον ἔτι κατ' ἀρχὰς ἐψάλλετο ὡς εὐμορφον τραγούδιον, ἤρχισεν κατ' ὀλίγον νὰ ἐνεργῇ ψυχικῶς· καὶ ὅσον ἐπερίσσευσαν αἱ ἐκ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ θλίψεις τῆς Ἑλλάδος, τόσον περισσότερον ἐτιμᾶτο ἡ θούρειος αὕτη ὠδή»¹.

Ὅπως ἔχει ἤδη επανειλημμένως επισημανθεῖ, ὁ Ρήγας διερμηνεύει μέσα ἀπὸ τῆ συγγραφικῆ του δραστηριότητα καὶ τὴν επαναστατικὴ του πρωτοβουλία τὰ αιτήματα τοῦ Γένους κατὰ τὴν περίοδο τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ στὴν πλέον ριζοσπαστικὴ τους μορφή². «Ἀνὴρ πυρρώδης», ὅπως τὸν χαρακτηρίζει ὁ Κούμας, απευθυνόταν, μπορούμε νὰ ἰσχυρισθούμε, κυρίως στὸ συναίσθημα καὶ στὸ πατριωτικὸ φρόνημα τῶν ὁμογενῶν του, προσδοκώντας τὴν ἀποκατάσταση τῶν δημοκρατικῶν ἀξιών καὶ τὴν πολιτικὴ ἀνόρθωση τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας.

Οἱ επαφές τοῦ Ρήγα στὴν Κωνσταντινούπολη ἀλλὰ καὶ στὸ Βουκουρέστι στὴ δεκαετία τοῦ 1780 με τὸ περιβάλλον τοῦ Καταρτζή τὸν βοήθησαν νὰ ἀποκρυσταλλώσῃ ἓνα σύνολο ιδεῶν, οἱ ὁποῖες φέρουν τὴ σφραγίδα τοῦ γαλλικοῦ ἐγκυκλοπαιδισμοῦ, ἐνὸς ἐγκυκλοπαιδισμοῦ, ποὺ ἐστιάζει τὸ ενδιαφέρον τοῦ κυρίως στὴν ἐξάλειψη τῆς δεισιδαιμονίας καὶ τοῦ σκοταδισμού³. Ἡ μέριμνα τοῦ Ρήγα διαφαίνεται ἤδη στὴν πολυμέρεια τῶν ενδια-

1. Πρβλ. ὁ.π. τόμ. 12ος, Βιέννη 1832, σελ. 600-601.

2. Πρβλ. Απ. Β. Δασκαλάκη, *Τὸ πολίτευμα τῆς ἐλληνικῆς δημοκρατίας τοῦ Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1962, ἐνδεικτικὰ σ. 36, 38-39, 47, 53, ἰδιαίτερα τὸ κεφάλαιο ποὺ ἐπιγράφεται: *Τὸ ἐλληνικὸν Κράτος καὶ ἡ Δημοκρατία τῆς ἰσότητος πάντων*, σ. 59-73. Επίσης πρβλ. Ν. Ι. Πανταζόπουλου, *Μελετήματα γιὰ τὸν Ρήγα Βελεστινλή*, Ἐκδοσὴ Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας Μελέτης «Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα» τὸ ἀρθρο «*Ἡ πολιτικὴ ἰδεολογία τοῦ Ἑλληνισμοῦ Προάγγελος τῆς Ἐπανάστασης*», ἐνδεικτικὰ σελ. 67-70. Πιο συγκεκριμένα ὁ κ. Πανταζόπουλος παρατηρεῖ στὴ σελίδα 65: «...ὁ Ρήγας ἐγκαίρως ἀντελήφθη ὅτι ἡ προσπάθεια ἀφυπνίσεως τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως τῶν ὑποδούλων, διὰ τῆς ἀνασυνδέσεως τῶν πρὸς τὰ κλασσικὰ ἰδανικά, δὲν ἠδύνατο νὰ τελεσφορήσῃ ἂν δὲν προσελάμβανεν, ἐκτὸς τῆς θεωρητικῆς, καὶ πρακτικῆς μορφῆς. Ἄν δὲν ἐπετύγχανε δηλαδὴ, παραλλήλως, τὴν ἔνταξιν τῆς νεοελληνικῆς πραγματικότητος ὡς αὐτοτελοῦς πολιτιστικῆς ἐνότητος, εἰς τὰ σύγχρονα πολιτικὰ ρεύματα, τῶν ὁποίων τὴν τελειότεραν ἔκφρασιν ἀπετέλουν αἱ διακηρύξεις τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασεως».

3. Τῇ χρονικῇ ἐκείνῃ περίοδῳ τὸ Βουκουρέστι ἀποτέλεσε πόλο ἐλξης πολλῶν ἀξιόλογων Ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς, ὅπως ἦταν ὁ Δημήτριος - Δανιὴλ Φιλιππίδης, ὁ Γρηγόριος Κωνσταντάς, ὁ Νεόφυτος Δούκας, ὁ Παναγιώτης Κοδρικὰς κ.ά. Ἡ γνωριμία τοῦ Ρήγα με ἑλλήνες λογίους, οἱ ὁποῖοι εἶχαν σπουδάσει στὰ κέντρα τοῦ ευρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ οἱ ἀπόψεις τοῦς εἶχαν ζυμωθεῖ με τὶς ἐπαγγελίες τοῦ, λειτούργησε ὡς κινητήριος μοχλὸς γιὰ τὴ διαμόρφωση τῆς πολιτικῆς ἰδεολογίας καὶ τῆς αγωνιστικῆς συνειδήσεώς τοῦ.

φερόντων του, που αποτυπώνεται στα έργα του για την Ηθική, τη Φυσική, την Παιδαγωγική και την Πολιτική. Η ανάγκη μάλιστα μετασχηματισμού της ελληνικής κοινωνίας, που ο ίδιος διαπίστωνε¹, διασταυρωνόταν στη σκέψη του με την ατομική καλλιέργεια και αναμόρφωση, ενώ η ορθολογική λύση των προβλημάτων του Γένους προαπαιτούσε αναμφίβολα τη μετάβαση των μελών του από το ατομικό αδιέξοδο στην κοινωνική δραστηριοποίηση.

Αξιίζει να σημειώσουμε ότι ο Κούμας επισημαίνει - χρησιμοποιώντας δύο φορές τον όρο «δημώδη» στο σύντομο κείμενο που παραθέσαμε - την απήχηση του όλου έργου του Ρήγα στο δούλο Γένος παρατηρώντας πώς αυτό το «έκαταλάμβανε πᾶσα κλάσις Ἑλλήνων». Έτσι, αν δεν είναι ο πρώτος, είναι ένας από τους πρώτους που συνέλαβε ότι τα μηνύματα του Διαφωτισμού, που περιέχονταν στο έργο του Ρήγα, είχαν ως αποδέκτες όλους τους Έλληνες. Άλλωστε η επιλογή των επιθέτων, που χρησιμοποιεί ο Κούμας στο παράθεμά μας², αναδεικνύει έμμεσα και το θαυμασμό του για την αγωνιστική δραστηριότητα του Ρήγα, ένα θαυμασμό που προϋποθέτει ασφαλώς και την αναγνώριση για το συγγραφικό και μεταφραστικό έργο του τελευταίου.

Ίσως αυτή η αναγνώριση να συνδέεται και με τη γλώσσα του Ρήγα, καθώς το γλωσσικό ζήτημα είχε απασχολήσει τον Κούμα ήδη από τις αρχές του 19ου αιώνα, ο οποίος μελετώντας τα σχετικά κείμενα του Κοραή επηρεάστηκε τα μέγιστα³. Οι γλωσσικές διαμάχες, γνωρίζουν έξαρση ήδη από την εποχή του Μοισιόδακα⁴ και φαίνεται πώς προβάλλουν συχνά - μέ-

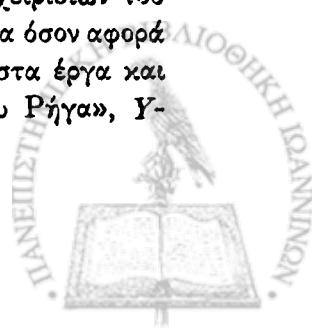
Πρβλ. Πασχάλη Κιτρομηλίδη, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Οι πολιτικές και κοινωνικές ιδέες*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1996, σελ. 290.

1. Πρβλ. ενδεικτικά Ν.Ι. Πανταζόπουλου, ό.π. σελ. 55, όσα σημειώνει ο συγγραφέας: «...Ὁ Ρήγας...[ένν. υπήρξε] τολμηρὸς ὁραματιστὴς καὶ διορατικὸς πολιτικὸς ἀναμορφωτής. Ἡ ἀξία τοῦ ἐγκτεται εἰς τὸ ὅτι συνέλαβεν ὀρθῶς τὰς νέας ἰδέας τῆς ἐποχῆς του (*1), τὰς ἐνστερνίσθη καὶ ἐπεχείρησε νὰ τὰς πραγματοποιήσῃ, συντελέσας περισσότερον ἴσως παντὸς ἄλλου.... Εἶδομεν ἄνωτέρω ὅτι τὸ πανελλήνιον αἶτημα τοῦ καιροῦ του πρὸς κατάλυσιν τῆς τυρανίας καὶ ἀνάκτησιν τῆς Ἑλευθερίας,... προσέλαβε διάφορον πολιτικὴν μορφήν...»).

2. Πρβλ. τα επίθετα «τολμηρὸ στοχασμὸ τοῦ Ρήγα», «πυρρώδης ἀνὴρ», «ἐσύνθεσε ὡδὴν παθητικωτάτην», «μὲ γλῶσσαν τόσον δημώδη».

3. Πρβλ. Κ.Μ. Κούμας, ό.π. σελ. 587. Ο έλληνας λόγιος σημειώνει: «Μετὰ τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων ἐκυρίευσαν τότε [γενν. το 1808] τον Κούμαν οἱ αὐτοσχέδιοι στοχασμοὶ τοῦ Κοραῆ. Κανείς ἴσως δὲν ἐσεβάσθη τοῦ ἀνδρὸς τὰς γνώμας ὅσον ὁ Κούμας».

4. Η συνάφεια των θέσεων του Ρήγα με τις ριζοσπαστικές φιλοσοφικές απόψεις του Μοισιόδακα καθώς και η χρήση του απλού ύφους στη συγγραφή των εγχειριδίων του θα μπορούσαν ενδεχομένως να θεωρηθούν ως μια πιθανή συνέχεια, ιδιαίτερα όσον αφορά στον πολιτικό του στοχασμό όσο και στην επιλογή του γλωσσικού οργάνου στα έργα και τις μεταφράσεις του. Πρβλ. Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, «Ο δάσκαλος του Ρήγα», Υ-

χρη και τα χρόνια της Επανάστασης-ως προκάλυμμα των κοινωνικών και ιδεολογικών διαφορών των αντιμαχόμενων ομάδων (αρχαϊστών, δημοκρατιστών κ. ά.), ενώ ταυτόχρονα σφυρηλατούν και τα κυρίαρχα χαρακτηριστικά της ελληνικής προεπαναστατικής κοινωνίας: την ανάγκη συμπόρευσης της ελληνικής παιδείας με τη δυτική επιστημονική σκέψη και τη διαμόρφωση μιας θεμελιώδους κοσμοθεωρίας, η οποία θα προερχόταν από τη συστράτευση του θεωρητικού στοχασμού και της νέας εγκοσμιοκρατικής στάσης στη ζωή¹.

Είναι αξιοσημείωτη η σύνδεση που επιχειρεί ο Κούμας στον λόγο του για τον Ρήγα ανάμεσα στη θεωρία και στην κοινωνική πράξη όπως αυτή διαφαίνεται στις επαναστατικές του πρωτοβουλίες, οι οποίες αποτυπώνονται στο επαναστατικό του μανιφέστο². Εξάλλου η περιρρέουσα κοινωνικοϊστορική πραγματικότητα είναι ενδεικτική ενός γενικότερου κινήματος: η Γαλλική Επανάσταση, οι νίκες του Ναπολέοντα στην Ιταλία καθώς και το τέλος του ρωσοτουρκικού πολέμου συναποτελούν το ιστορικό υπόβαθρο των επιρροών που δέχτηκε ο Ρήγας. Γι' αυτό και ο Κούμας παρατηρεί: «...βλέπων την τότε Γαλλικήν επανάστασιν καὶ τὰς εἰς τὴν Ἰταλίαν προόδους τοῦ Βοναπάρτου, συνέλαβε τὸν τολμηρὸν στοχασμὸν νὰ ἐπαναστατήσῃ τοὺς ὁμογενεῖς του κατὰ τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους».

Το ότι ο Ρήγας αναφέρεται στην «ἀρχαίαν...δόξαν» των Ελλήνων θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ένδειξη μιας γενικότερης τάσης του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, αλλά ταυτόχρονα και ως απόπειρα να εμψυχώσει τον απλό λαό, να καλλιεργήσει τον πατριωτισμό του και να τον συσπειρώσει με βάση την αρχαία κληρονομιά του Γένους³, η οποία - κατά την άποψη Ρήγα - θα μπορούσε να λειτουργήσει ως κινητήριοις μοχλός της υπό διαμόρφωση επαναστατικής ιδεολογίας. Γι' αυτό και ο Κούμας παρατηρεί, το ότι στην ελληνική μετάφραση του τέταρτου τόμου του έργου του Abbé Jean - Jacques Berthelémy (1716 - 1795) *Περιήγησις του Νέου Αναχάρ-*

πέρεια, τόμ. Ι, Αθήνα 1991, σελ. 8 και 1η υποσημ. από τα Πρακτικά του Α' συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», Βελεστίνο 1986. Ο συγγραφέας επισημαίνει ότι η γνωριμία των δύο ανδρών θα πρέπει να έγινε στο χρονικό διάστημα 1782-1788.

1. Πρβλ. Κ.Θ. Δημαρά, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Νεοελληνικά Μελετήματα 2, 6η έκδ., Αθήνα 1993, ενδεικτικά σελ. 17, 63-66, 112, 116, 317 και 321. Πρβλ. επίσης Ν.Ι. Παναταζόπουλου, ό.π. σελ. 66-68. Στη σελίδα 67 ο συγγραφέας παρατηρεί: «Τὴν γέφυρα, ἡ ὅποια θὰ ἰδύνατο διαμέσου τῆς θεωρίας, ἀλλὰ καὶ τῆς πράξεως, νὰ συνδέσῃ τὸ παρελθὸν πρὸς τὸ παρὸν, προσέφεραν διὰ τοὺς ἀνωτέρω ἐκτεθέντας λόγους, αἱ ἀρχαὶ τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως».

2. Πρβλ. περιοδικό *Εποχές*, Μάρτιος 1964, τχ. 11, Α. Βρανούση, *Η ελεύθερη σκέψη: Ρήγας*, τα αποσπάσματα από το Επαναστατικό Μανιφέστο, σελ. 94-98.

3. Πρβλ. Ν.Ι. Παναταζόπουλου, ό.π. σελ. 31 και 66-67.

σιδος εις την Ελλάδα ο Ρήγας επαναδιατυπώνοντας, θα λέγαμε, τη σκέψη του νεαρού περιηγητή, υμνεί τις αρετές των Ελλήνων και τις ηρωικές πράξεις τους με απώτερο στόχο, εννοείται, την αφύπνιση της μαχητικής πατριωτικής συνείδησης του Γένους¹: «...καὶ ἡτοιμάζετο νὰ ἐκδώσῃ τὴν περιήγησιν τοῦ Νέου Ἀναχάρσιδος, βλέπων τὴν τότε Γαλλικὴν ἐπανάστασιν καὶ τὰς εἰς τὴν Ἰταλίαν προόδους τοῦ Βοναπάρτου...».

Ανάλογο στόχο αναγνωρίζει ο Κούμας και στην εκπόνηση από τον Ρήγα του «...μέγα Γεωγραφικοῦ πίνακος τῆς Ἑλλάδος», της γνωστής Χάρτας της Ελλάδος (1797), η οποία απεικόνιζε το δυτικό τμήμα της Μικράς Ασίας, ολόκληρη την περιοχή νότια του Δούναβη καθώς και τα νησιά του Αιγαίου. Η χρήση των παλαιότερων και των νεώτερων τοπωνυμίων υποδηλώνει από κάποια άποψη την ιστορική συνέχεια της ελληνικής παρουσίας στον ευρύτερο χώρο των Βαλκανίων, η οποία και προκρίνεται πιθανόν από τον Ρήγα ως δομικό στοιχείο της επαναστατικής προετοιμασίας.

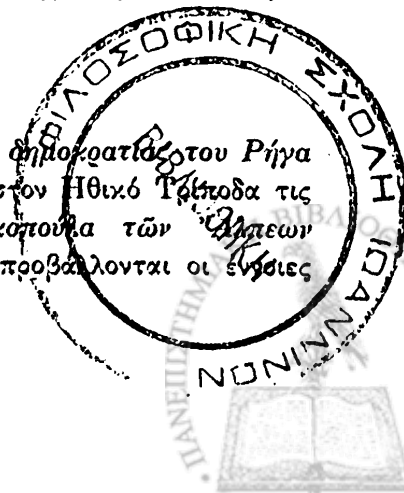
Η αναγνώριση από τον Κούμα της σημασίας του εκδοτικού και μουσικού έργου του Ρήγα αποτυπώνεται όχι μόνο στο κείμενο, που παραθέσαμε, αλλά και στο κεφάλαιο στο οποίο μνημονεύονται με επαινετικά σχόλια ο Αλέξανδρος Υψηλάντης και δύο πολεμιστές του και μέλη της Φιλικής Εταιρείας, ο Ολύμπιος Γεωργάκης και ο Σάββας Πάτμιος². Ο Κούμας, αν και έχουν μεσολαβήσει τριαντατέσσερα χρόνια από το θάνατο του Ρήγα όταν ο ίδιος τυπώνει στη Βιέννη τον τελευταίο τόμο των *Ἱστοριῶν* του, αφήνει να διαφανεί κι εδώ ο συναισθηματικός χαρακτήρας του τελευταίου και αναδεικνύει την επιθυμία του να συγκινήσει με την «παθητικωτάτην ὥδην» του τις κατώτερες τάξεις των Ελλήνων, καλώντας τους - όπως σημειώνει ο Κούμας - στα όπλα «διὰ νὰ ἀναλάβουν τὴν ἀρχαίαν των δόξαν καὶ ἐλευθερίαν».

Η έκκληση στο πατριωτικό αίσθημα των υπόδουλων, οι μεταφράσεις έργων δυτικών συγγραφέων με θέμα την Ελλάδα, η συγγραφή και η μελοποίηση στίχων με διαφωτιστικό χαρακτήρα παραπέμπουν ασφαλώς στο αρχαίο ελληνικό μεγαλείο³. Η κλασσική θεματική αυτών των έργων ευαισθητοποιούσε τον αναγνώστη - ακροατή, αφού κάτω από την εξέλιξη της κάθε ιστορίας λάνθανε ο ύμνος της προσωπικής και κοινωνικής ελευθερίας και μια ηθική όσο και πατριωτική διδασκαλία, η οποία είχε τη δυνατότητα

1. Πρβλ. ό.π. σ. 29-32.

2. Πρβλ. Κ.Μ. Κούμας, ό.π. σ. 603.

3. Πρβλ. Απ. Β. Δασκαλάκη, *Το πολίτευμα της ελληνικής δημοκρατίας του Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1962, σελ. 10. Ο Ρήγας είχε συμπεριλάβει στον *Ἠθικὸν Τρίτοδα* τις μεταφράσεις των ποιημάτων *Ολύμπια* του Metastasio, *Ἡ βοσκοπούλα τῶν Ἀγίων* του Marmontel και *Ὁ πρῶτος ναύτης* του Gesner, στα οποία προβάλλονται οι έννοιες της ελευθερίας και του πατριωτισμού.

να αφυπνίζει τη βυθισμένη σε λήθαργο αγωνιστική συνείδηση των ευρύτερων στρωμάτων του Γένους των Ελλήνων.

Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Κούμας αποδίδει την απήχηση του έργου του Ρήγα στα ευρύτερα κοινωνικά στρώματα του Γένους κυρίως «είς νόμον μουσικόν» και στην «παθητικωτάτην ὁδὴν», την οποία ο ίδιος συνέθεσε. Με πλήρη επίγνωση της εκπαιδευτικής πραγματικότητας της εποχής του, ο Ρήγας κατόρθωσε κατά τον Κούμα να προσεγγίσει με έναν ιδιαίτερο κώδικα επικοινωνίας, όπως η δημώδης γλώσσα και η μουσική του, τον απλό λαό, που βίωνε καθημερινά την ανέχεια και την ανελευθερία.

Ο Κούμας δεν παραλείπει να επισημάνει ότι η ὁδὴ του Θουρίου «...ἤτο πάγκοινη εἰς τὰ στόματα ὅλης τῆς κατωτάτης κλάσεως τῆς στερεᾶς Ἑλλάδος...», γεγονός που αποδεικνύει την αποδοχή του Ρήγα ως πατριώτη και αγωνιστή καθώς και την αποκρυπτογράφηση του ιδεολογικού μηνύματος του γνωστού τραγουδιού, το οποίο είχε κατά κάποιο τρόπο συναντήσει το φυσικό του αποδέκτη¹. Η διάδοση των ποιημάτων και των τραγουδιών του Ρήγα πιστοποιούσε την ὑπαρξὴ ενός γενικού αισθήματος προσδοκίας, το οποίο βαθμιαία διαμορφωνόταν σε μια μακρόπνοη μαχητική διάθεση². Ο παιδαγωγικός και διαφωτιστικός χαρακτήρας των έργων του υπήρξε με άλλα λόγια ο αποτελεσματικότερος δίαυλος της πολιτικής του ιδεολογίας προς τον απλό και αμόρφωτο λαό, ο οποίος προσέγγιζε το ιστορικό του παρελθόν μέσα από απλούς και κατανοητούς στίχους και τον έντονο αγωνιστικό παλμό.

Γι' αυτό και ο Κούμας αναφέρει ότι «...εἰς πᾶν συμπόσιον καὶ εἰς πᾶσαν συντροφίαν....ἔψαλον τὴν τοῦ Ρήγα ὁδὴν...» χωρίς να παραλείψει να παρατηρήσει, ότι το «εὐμορφον τραγούδιον, ἤρχισεν κατ' ὀλίγον νὰ ἐνεργῇ ψυχικῶς...» Η συσσωρευμένη πικρία και αδικία του λαού θα μπορούσε έτσι να μετατραπεί σε αγωνιστική διάθεση³. Η μετάβαση από το θεωρητικό στοχασμό σε μια πολεμική πρακτική προσέκρουε όμως σε πολλά εμπόδια, κυρίως οικονομικά και οργανωτικά. Απαραίτητη προϋπόθεση για την επίτευξη της εθνικής απελευθέρωσης ήταν επομένως η κοινωνική και θεσμική αναμόρφωση των Ελλήνων.

Ο Ρήγας, όπως είναι γνωστό, προσκαλούσε όλους τους λαούς της βαλκανικής χερσονήσου, ακόμη και τους Τούρκους, σε μια ευρύτερη συνέ-

1. Πρβλ. Πασχάλη Κιτρομηλίδη, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός, Οι πολιτικές και κοινωνικές ιδέες*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1996, σελ. 333-335.

2. Πρβλ. ό.π. σελ. 310.

3. Πρβλ. Απ. Β. Δασκαλάκη, *Το πολίτευμα της ελληνικής δημοκρατίας του Ρήγα Βελεστινιλή*, Αθήνα 1962, σελ. 45-47.

νωση με γνώμονα το δημοκρατικό πρότυπο της αρχαίας Ελλάδας¹. Η ικανότητα ενόρασης, που τον διέκρινε, τον οδηγούσε σε μια διαφορετική πολιτική εκτίμηση της ιστορικής πραγματικότητας, η οποία εδραζόταν στο ριζοσπαστικό των πολιτικών του θέσεων.

Το μοιραίο τέλος του Ρήγα και των συντρόφων του τον Μάιο του έτους 1798 ενίσχυσε ασφαλώς το θρύλο και τη μυθοπλασία της εποχής και «όσον έπερίσσευαν αί...θλίψεις τῆς 'Ελλάδος», σημειώνει ο Κούμας, «τόσον περισσότερον έτιμᾶτο ή θούρειος αὕτη ὠδή». Η λαϊκή παράδοση φαίνεται πώς δεν λειτουργούσε στα προεπαναστατικά χρόνια μόνο ως τέρψη, αποκωδικοποιούσε ταυτόχρονα τις πληροφορίες από τα τραγούδια για να τις μετετρέψει σε ιστορική γνώση, η οποία αποτελούσε κομμάτι της καθημερινής κοινωνικής πρακτικής για τον αναλφάβητο ελληνικό πληθυσμό.

Η ζωντάνια της γλώσσας, η δραματική υφή του θανάτου του Ρήγα και των συντρόφων του, το πάθος της μουσικής καθώς και η πίκρα της μακρόχρονης δουλείας διατήρησαν τη «θούρειο ὠδή» ως επαναστατική πράξη στη συνείδηση του απλού λαού. Η αγωνιστική φυσική παρουσία του Ρήγα αλλά και η ανεξίτηλη αγωνιστική χροιά του Θουρίου ενέπνεαν για πολλές δεκατίες του Έλληνες αγωνιστές, γεγονός που επιβεβαιώνεται άλλωστε όχι μόνο από την αναφορά του Κούμα, αλλά και από την αφιέρωση του Γεωργίου Λασσάνη, μέλους της Φιλικής Εταιρίας, του έργου: «*Η Ελλάς και ο ξένος*»: «Πρὸς τὰς ἱερὰς σκιὰς τοῦ Ρήγα Βελεστινλῆ καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ ὑπὲρ πατρίδος κλεινῶς ἀποθανόντων»².

1. Πρβλ. ό.π. σελ. 68. Συγκεκριμένα ο συγγραφέας αναφέρει: «Ο λαὸς ἀπόγονος τῶν Ἑλλήνων, ὅπου κατοικεῖ τὴν Ρούμελην, τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, τὰς Μεσογείους νήσους, τὴν Βλαχομπογδανίαν, καὶ ὅλοι ὅσοι στενάζουν ὑπὸ τὴν δυσφοροτάτην τυραννίαν τοῦ Ὀθωμανικοῦ βδελυρωτάτου δεσποτισμοῦ ἢ ἐβιάσθησαν νὰ φύγουν εἰς ξένα βασίλεια διὰ νὰ γλυτώσουν ἀπὸ τὸν δυσβάστακτον καὶ βαρὺν αὐτοῦ ζυγόν, ὅλοι, λέγω, Χριστιανοὶ καὶ Τοῦρκοι...» Στην ἐπόμενη παράγραφο αναφέρεται τὸ ἀρθρὸν 3, τῆς Διακηρύξεως τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ρήγα, «Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, Χριστιανοὶ καὶ Τοῦρκοι, εἶναι ἴσοι.»

2. Πρβλ. Θ. Γραμματᾶς, *Γλῶσσα καὶ Ἰδεολογία στὸ Νεοελληνικὸ Διάφωτισμὸ*, εκδ. Κουλτούρα, Αθήνα, σελ. 73.